

Designing a Curriculum Model For Entrepreneurship Education For Nomadic Students in The Second Course of Secondary School

Sadehg Maleki Avarsin^{1*}

Department of Educational Governance and Human Capital, Faculty of Islamic Education, Ta.C, Islamic Azad University, Tabriz, Iran. (Corresponding author).
E-mail: s.maleki@iaut.ac.ir

Yousef Adib²

Department of Educational Sciences and Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.
E-mail: adib@tabrizu.ac.ir

Mahtab Shakoori Zargabad³

PhD Student in Curriculum, Faculty of Islamic Education, Ta.C, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran.
E-mail: dr.shakoori.na2021@gmail.com

Abstract

Objective: Today, entrepreneurship education has become one of the fundamental activities in the educational systems of societies. Given the requirements of national sustainable development, the need to improve the living conditions of rural populations and create adequately paid employment, particularly in nomadic communities, and the necessity of empowering nomadic students, officials, planners, administrators, and teachers must prioritize entrepreneurship education and the development of small rural businesses more than ever. Recognizing the importance of this issue, the present study was conducted to design a curriculum model for entrepreneurship education for students in the second stage of secondary education.

Method: In terms of its purpose, this study was developmental and was conducted using a qualitative approach. The research population comprised two groups: upstream policy documents in the field of education, and a group of curriculum specialists and instructors at technical and vocational secondary schools. Purposeful sampling was used for the upstream documents, and the entire set of documents was selected as the sample. Participants were then selected using purposeful sampling with “maximum variation” and “snowball” approaches. Based on specified criteria and the attainment of theoretical saturation, 14 participants were selected. Data were collected through note-taking and semi-structured interviews. The resulting data were analyzed using a deductive qualitative content analysis approach. To establish the rigor of the findings, the four criteria of dependability, credibility, confirmability, and transferability used in qualitative research were applied.

Findings: Analysis of the data yielded a total of 221 open codes. When placed in a two-dimensional analysis matrix, these codes revealed the characteristics of each curriculum element: The curriculum rationale, as the focal point of the curriculum, encompasses its underlying philosophy, which is shaped by the requirements of the educational transformation documents and the circumstances of nomadic students' lives, and connects the other elements. “Educational objectives” should encompass the three domains of knowledge, attitudes, and competencies. The “educational content” element should be tailored to the specific context and developed according to the needs and interests of nomadic students. The “teaching methods” element, which enables content to be presented in the most appropriate way, should be based on active and project-based approaches. “Educational materials and resources,” which

facilitate teaching and learning, should be diverse, engaging, and aligned with occupations common in students' living environments. "Learning experiences," a set of diverse activities that make meaningful learning possible, should be selected from students' real lives and based on their genuine interests. The "teacher" should serve as an entrepreneurial role model, possessing an entrepreneurial spirit and competencies and acting as a facilitator and guide. The "student," in turn, should have an entrepreneurial spirit and play a highly active and participatory role in entrepreneurship education. The "learning environment," which includes the school's indoor and outdoor spaces, should be organized according to entrepreneurial standards and principles to promote enjoyable learning. The "instructional time" element should be sufficiently flexible to provide opportunities for implementing the curriculum and for students' deep and lasting learning. The "grouping" element should facilitate students' active participation in the teaching and learning process, as well as opportunities to exchange ideas and valuable experiences and to learn from peers. Finally, the "educational assessment" element should make it possible to assess students' entrepreneurial knowledge, attitudes, and skills.

Conclusion: The final model indicates that the entrepreneurship curriculum for nomadic students should go beyond theoretical concepts and focus on localizing skills and establishing a direct connection with the nomadic ecosystem. By using experiential and collaborative learning methods, this model redesigns the "objectives," "content," and "assessment" components to turn nomadic communities' distinctive strengths, such as resilience and the management of limited resources, into entrepreneurial advantages. Within this framework, attention to the everyday experiences and the economic and social capacities of nomadic communities can strengthen the connection between school learning and real-life situations. In this approach, content is delivered not through abstract texts, but in conjunction with the social and economic activities of nomadic communities, thereby making learning both meaningful and practical for students. This alignment can increase opportunities to apply learning in real-life situations and strengthen students' participation in identifying local opportunities. Ultimately, by integrating tradition and innovation, this model lays the groundwork for sustainable employment and the development of soft skills within the context of the nomadic way of life, effectively bridging the gap between formal education and the region's actual needs. Accordingly, planners and policymakers are advised to prioritize structural flexibility instead of imposing or insisting on a rigid, unchanging model. The curriculum should adapt to seasonal migration cycles (summer and winter pastures) and the changing economic needs of each tribe. Thus, entrepreneurship in nomadic schools should be presented not merely as an additional subject, but as a "language of life" for nomadic students.

Keywords: Curriculum designing, Entrepreneurship education, Nomadic students, Secondary School.

Cite this article: Maleki Avarsin, S., Adib, Y., & Shakoory Zargabad, M. (2026). Designing a Curriculum Model For Entrepreneurship Education For Nomadic Students in The Second Course of Secondary School. *Journal of Entrepreneurship Development*, ... (...), ...-.... DOI: <http://doi.org/000000000000000000> (In Persian)

Received: **Revised:** **Accepted:** **Published online:**
 © The Author(s). **Article Type:** Research **Publisher:** University of Tehran Press
 DOI: <http://doi.org/0000000000000000000000>

Ethical Considerations: The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding: This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

طراحی الگوی برنامه درسی آموزش کارآفرینی برای دانش آموزان عشایری دوره دوم متوسطه

صادق ملکی آوارسین^{۱*}

گروه حکمرانی آموزشی و سرمایه انسانی، دانشکده تعلیم و تربیت اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

رایانامه: s.maleki@iaut.ac.ir

یوسف ادیب^۲

گروه علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

رایانامه: adib@tabrizu.ac.ir

مهتاب شکوری زرگ آباد^۳

دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشکده معارف اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

رایانامه: dr.shakoori.na2021@gmail.com

چکیده

هدف: امروزه آموزش کارآفرینی به یکی از فعالیت‌های اساسی در نظام‌های آموزشی جوامع تبدیل شده است. با توجه به الزامات توسعه پایدار ملی، ضرورت بهبود شرایط معیشتی جمعیت‌های روستایی و ایجاد اشتغال با درآمد مکفی، به‌ویژه در جوامع عشایری، و همچنین لزوم توانمندسازی دانش‌آموزان عشایر، مسئولان، برنامه‌ریزان، مدیران و معلمان باید بیش از هر زمان دیگری آموزش کارآفرینی و توسعه کسب‌وکارهای کوچک روستایی را در اولویت قرار دهند. پژوهش حاضر نیز با درک اهمیت این موضوع و با هدف طراحی الگوی برنامه درسی آموزش کارآفرینی برای دانش‌آموزان عشایر در مقطع متوسطه دوم انجام شده است.

روش: پژوهش از نظر هدف، مطالعه‌ای توسعه‌ای است که به روش کیفی اجرا شده است. جامعه پژوهش شامل دو بخش بود: اسناد بالادستی حوزه آموزش و گروهی متشکل از متخصصان برنامه درسی و هنرآموزان دوره دوم متوسطه فنی و حرفه‌ای. برای اسناد بالادستی از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و کل مجموعه اسناد به‌عنوان نمونه انتخاب گردید. سپس، برای انتخاب افراد، از روش‌های نمونه‌گیری هدفمند با «حداکثر تنوع» و «گلوله‌برفی» استفاده و بر اساس معیارهای مشخص و رسیدن به نقطه اشباع نظری داده‌ها، ۱۴ شرکت‌کننده انتخاب شدند. گردآوری داده‌ها از طریق یادداشت‌برداری و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام گرفت و برای تحلیل داده‌های حاصل از روش تحلیل محتوای کیفی به شکل قیاسی استفاده شد. برای تأمین اعتبار یافته‌ها از معیارهای چهارگانه اطمینان‌پذیری، باورپذیری، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری پژوهش‌های کیفی استفاده گردید.

یافته‌ها: تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده منجر به شناسایی مجموعاً ۲۲۱ کد باز شد؛ این کدها هنگام قرارگیری در یک ماتریس تحلیل دویبعی، ویژگی‌های هر یک از عناصر برنامه درسی را آشکار ساختند: منطق برنامه درسی به‌عنوان نقطه کانونی برنامه درسی، شامل فلسفه وجودی تحت‌تأثیر الزامات اسناد تحول آموزش و پرورش و اقتضات زندگی دانش‌آموزان عشایر شکل گرفته و پیونددهنده

سایر عناصر است؛ «اهداف آموزشی» باید سه حوزه دانش، نگرش و شایستگی را در بر گیرند؛ عنصر «محتوای آموزشی» باید متناسب با بافت (زمینه) خاص باشد و بر اساس نیازها و علایق دانش‌آموزان عشایر تدوین شود؛ عنصر «روش‌های تدریس» که امکان ارائه محتوا به مناسب‌ترین شیوه را فراهم می‌کند، باید مبتنی بر رویکردهای فعال و پروژه‌محور باشد؛ «مواد و منابع آموزشی» که امر تدریس و یادگیری را تسهیل می‌کنند، باید متنوع و جذاب بوده و با مشاغل رایج در محیط زندگی دانش‌آموزان همسو باشند؛ «تجربیات یادگیری»، مجموعه‌ای از فعالیت‌های متنوع که یادگیری معنادار را ممکن می‌سازند، باید از زندگی واقعی دانش‌آموزان و بر اساس علایق حقیقی آنان انتخاب شوند؛ «معلم» به عنوان الگویی کارآفرین عمل می‌کند که واجد روحیه و شایستگی‌های کارآفرینی است و نقش تسهیل‌گر و راهنما را ایفا می‌کند؛ «دانش‌آموز» نیز ضمن برخورداری از روحیه کارآفرینی، نقشی بسیار فعال و مشارکت‌جویانه در آموزش کارآفرینی دارد؛ و «محیط یادگیری» که شامل فضاهای داخلی و خارجی مدرسه می‌شود، بر اساس استانداردها و اصول کارآفرینی سازماندهی می‌شود تا یادگیری لذت‌بخش را تقویت کند. عنصر «زمان آموزشی» از انعطاف‌پذیری لازم برخوردار بوده و فرصتی برای اجرای برنامه درسی و همچنین یادگیری عمیق و پایدار دانش‌آموزان فراهم می‌آورد؛ عنصر «گروه‌بندی» مشارکت فعال دانش‌آموزان در فرایند تدریس و یادگیری و همچنین فرصت‌هایی برای تبادل ایده‌ها، تجربیات ارزشمند و یادگیری همتایان را تسهیل می‌کند؛ و سرانجام، عنصر «ارزشیابی آموزشی» باید امکان سنجش دانش، نگرش‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه دانش‌آموزان را فراهم سازد.

نتیجه‌گیری: مدل نهایی نشان می‌دهد که برنامه درسی کارآفرینی برای دانش‌آموزان عشایر باید فراتر از مفاهیم نظری رفته و بر بومی‌سازی مهارت‌ها و ارتباط مستقیم با زیست‌بوم عشایری تمرکز کند. این مدل با بهره‌گیری از روش‌های یادگیری تجربی و مشارکتی، مؤلفه‌های «اهداف»، «محتوا» و «ارزشیابی» را بازطراحی می‌کند تا توانمندی‌های منحصر به فرد عشایر مانند تاب‌آوری و مدیریت منابع محدود را به مزیت‌های کارآفرینانه تبدیل نماید. در این چارچوب، توجه به تجربه‌های روزمره و ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه عشایری می‌تواند پیوند میان آموخته‌های مدرسه و موقعیت‌های واقعی زندگی را تقویت کند. در این رویکرد، محتوا نه از طریق متون انتزاعی، بلکه همگام با فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه عشایری ارائه می‌شود و بدین ترتیب، یادگیری برای دانش‌آموز هم معنادار و هم کاربردی می‌گردد. این هماهنگی می‌تواند فرصت به‌کارگیری آموخته‌ها را در موقعیت‌های واقعی افزایش دهد و مشارکت دانش‌آموزان را در شناسایی فرصت‌های محلی تقویت کند. در نهایت، این مدل با تلفیق سنت و نوآوری، زمینه را برای اشتغال پایدار و توسعه مهارت‌های نرم در بستر سبک زندگی عشایری فراهم می‌آورد و به‌طور مؤثر شکاف میان آموزش رسمی و نیازهای واقعی منطقه را پر می‌کند. از این‌رو، به برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توصیه می‌شود که به‌جای تحمیل یا اصرار بر مدلی صلب و تغییرناپذیر، انعطاف‌پذیری ساختاری را در اولویت قرار دهند. برنامه درسی باید با چرخه‌های کوچ فصلی (بیلاق و قشلاق) و نیازهای اقتصادی در حال تحول هر ایل سازگار باشد. بدین ترتیب، کارآفرینی در مدارس عشایری نباید صرفاً به عنوان یک درس اضافی، بلکه باید به مثابه «زبان زندگی» برای دانش‌آموز عشایر معرفی شود.

کلیدواژه‌ها: آموزش کارآفرینی، الگوی برنامه درسی، دانش‌آموزان عشایری، دوره دوم متوسطه.

استناد به این مقاله: ملکی آوارسین، صادق، ادیب، یوسف، شکوری زرگ آباد، مهتاب (۱۴۰۵). طراحی الگوی برنامه درسی آموزش کارآفرینی برای دانش‌آموزان عشایری دوره دوم متوسطه، توسعه کارآفرینی، (....)،-....

DOI: <http://doi.org/00000000000000000000>

تاریخ دریافت: تاریخ بازنگری: تاریخ پذیرش: تاریخ انتشار:

©نویسندگان. نوع مقاله: پژوهشی ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

امروزه «آموزش کارآفرینی» مورد توجه بسیاری از محققان، دانشگاهیان و سیاست‌گذاران قرار گرفته و در مواجهه با افزایش بیکاری، بسیاری از دولت‌ها بر کارآفرینی به عنوان یک راه جایگزین تأکید می‌کنند. افراد ترک تحصیل کرده از مدارس نیز علاقه‌مند به تجهیز خود به دانش و مهارت کارآفرینی^۱ هستند و آن را به عنوان یک جایگزین شغلی پُر سود در نظر می‌گیرند. در نتیجه، آموزش کارآفرینی تقریباً در همه کشورهای توسعه یافته یا در حال توسعه مورد توجه قرار گرفته (تحلیل عظیم و الکھطانی،^۲ ۲۰۱۵) و نتایج مثبت زیادی برای این توجه ذکر شده است که می‌توان به رشد فردی، ایجاد اشتغال، رشد اقتصادی، بهبود کیفیت خدمات و فعالیت‌ها اشاره کرد (امیدی و همکاران، ۱۳۹۸). با وجود اینکه علاقه و اشتیاق زیادی به آموزش کارآفرینی وجود دارد، هنوز در مورد تعریف، اهداف، محتوا، رویکردهای ارائه و ویژگی‌های تسهیل‌کنندگان برنامه‌های آموزش کارآفرینی توافق وجود ندارد. به گفته‌ی عربیون و همکاران (۱۴۰۳) آموزش کارآفرینی فرایند آموزشی به منظور انتقال دانش کارآفرینی و مهارت‌های لازم به افراد است. از نظر ساتریادی^۳ و همکاران (۲۰۲۲) آموزش کارآفرینی فرآیندی است که با هدف توسعه دانش، مهارت‌ها و نگرش‌های لازم برای تبدیل شدن فرد به یک کارآفرین موفق انجام می‌شود. بسیاری از محققان معتقدند که برنامه‌ی آموزش کارآفرینی متغیر اساسی است که به طور مستقیم و قابل توجهی بر قصد کارآفرینی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد (ناکایاما؛^۴ ۲۰۱۶). از نظر محمودین^۵ (۲۰۲۳) آموزش کارآفرینی نه تنها پایه‌ای از دانش کسب و کار را برای نسل جوان فراهم می‌کند، بلکه مهارت‌های کارآفرینی و ارزش‌های اخلاق تجاری آنها را نیز توسعه می‌دهد. مطالعه‌ی سئون^۶ و همکاران (۲۰۱۷) نیز نشان داد که آموزش کارآفرینی برای افزایش انگیزه‌ی کارآفرینی در دانش‌آموزان نقش مهمی ایفا می‌کند.

یکی از مهم‌ترین گفتمان‌ها در آموزش کارآفرینی، تدوین برنامه درسی مناسب به‌ویژه محتوای آموزشی باکیفیت است. امروزه حدود دو سوم کشورهای اروپایی نیاز به آموزش کارآفرینی را درک کرده و آن را در برنامه‌های درسی خود گنجانده‌اند (راسکووارا؛^۷ ۲۰۱۵). بسیاری از کارشناسان معتقدند توسعه دانش، نگرش‌ها و مهارت‌های کارآفرینانه جوانان باید از مدرسه شروع شود (اکسلسون^۸ و همکاران ۲۰۱۵). با وجود این، در سطح جهانی، کارشناسان وضعیت آموزش کسب و کار در مدارس را بسیار پایین ارزیابی می‌کنند (طیب‌نیا^۹ و همکاران، ۲۰۲۳). یکی از دلایل این امر، وجود برنامه‌های درسی ناکارآمد و سنتی مدارس است که باعث می‌شود، دانش‌آموزان نتوانند با مسائل و موضوعات ضروری زندگی ارتباط برقرار کنند (حسینی‌خواه، ۱۳۸۷). این درحالی است که القای ارزش‌های کارآفرینانه از طریق بهبود برنامه درسی، افزایش نقش مدارس در آماده‌سازی کارآفرین، اصلاح در سازماندهی فرایند آموزش و یادگیری و بازپروری معلمان امری ضروری است (طیب‌نیا و همکاران، ۱۴۰۱). در واقع، آموزش -

1 .Entrepreneurship education

2 .Entrepreneurship

3 .Tahlil Azim & Al-Kahtani

4 .Satriadi

5 .Nakayama

6 .Mahmudin

7 .Seun

8 .Ruscovaara

9 .Axelsson

1 .Tayebnia

و پرورش می‌تواند با ارائه آموزش‌های لازم در زمان مناسب علاوه بر انتقال اطلاعات و مفاهیم کارآفرینی به دانش‌آموزان، زمینه رشد بسیاری از خصوصیات و مهارت‌های لازم کارآفرینی را در آنها فراهم کند (حاجی‌آقایی، ۱۴۰۲). بنابراین، اهمیت گنجانیدن عناصر کارآفرینی در برنامه‌های درسی به‌طور فزاینده‌ای ضروری شده است (محمودین، ۲۰۲۳).

علی‌رغم آموزش‌های کارآفرینی در دوره دوم متوسطه به‌ویژه هنرستان‌ها، نتایج پژوهش‌های متعدد حاکی از وجود مشکلات و کمبودهای گوناگون در این زمینه است. به‌طوری‌که دانشی‌مقدم و صابرگرکانی (۱۴۰۳) مهم‌ترین چالش در آموزش کارآفرینی را ضعف در پیوند آموزش رسمی با نیازهای بازار کار دانسته‌اند. حامدی و همکاران (۱۴۰۲) نیز در تحقیقی به مشکلات مربوط به عوامل سازمانی، عوامل انسانی، عوامل فراسازمانی و عوامل اقتصادی و کالبدی اشاره کرده‌اند. همچنین، جدی‌گرگری و همکاران (۱۴۰۰) آسیب‌های آموزش کارآفرینی در دوره متوسطه را نبود منابع انسانی کافی و خلاق و عدم مدیریت صحیح منابع انسانی، اتکا به مفاهیم کلیشه‌ای و کتب درسی قدیمی، شیوه‌های نامناسب آموزشی، عدم توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و در کل نبود برنامه درسی مدون آموزش کارآفرینی نام برده‌اند.

اما بخشی از جمعیت دانش‌آموزی در کشور ما را دانش‌آموزان خانواده‌های عشایری تشکیل می‌دهد که توجه کمتری به این گروه دانش‌آموزان شده است. عشایر گروهی قومی یا اجتماعی-اقتصادی از مردم هستند که دائماً برای جستجوی نیازهای زندگی در حال مهاجرت‌اند (سورش و سرینیواسان، ۲۰۱۹). باوجود این‌که ۱۹۴۰۰۱ نفر دانش‌آموز عشایری در مدارس کشور مشغول به تحصیل هستند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱)، اما محرومیت، فقر، تحرک و جا به‌جایی دائمی، فقدان حمایت اجتماعی و فرصت‌های آموزشی، عدم دسترسی به آموزش باکیفیت، نبود سازوکارهای لازم برای کشف استعداد این دانش‌آموزان، همگی بر پیامدهای کار و اشتغال دانش‌آموزان عشایری تأثیر منفی گذاشته و آسیب‌پذیری آنها را نسبت به سایرین افزایش می‌دهند (سورش و سرینیواسان، ۲۰۱۹).

از طرفی، باوجود تفاوت‌های بارز زندگی عشایری (بی‌ثبات، نامطمئن، پیچیده و مبهم) با زندگی شهری و روستایی، دانش‌آموزان عشایری از برنامه درسی یکسان با سایر دانش‌آموزان برخوردارند. درحالی‌که، محتوای برنامه درسی با فرهنگ و محیط آنها کاملاً متفاوت است. در واقع، وجود فرهنگ خاص و مؤلفه‌های بوم‌شناختی در مناطق عشایری لزوم توجه به سرفصل‌های دروس متناسب با شناخت، عملکرد، نگرش و ویژگی‌های عمومی و فردی دانش‌آموزان عشایری را برای برآوردن نیازهای اولیه و احراز جایگاه مناسب شغلی از اهمیت زیادی برخوردار کرده است. بنابراین، برنامه درسی باید بر اساس محوریت سبک زندگی عشایری تدوین و متناسب با نیازهای دانش‌آموزان عشایری پیش‌بینی شود (سورش و سرینیواسان، ۲۰۱۹). از طرفی، ضرورت آموزش کارآفرینی در دوره متوسطه در این است که دانش‌آموزان به انتخاب حرفه نیاز دارند و چنین آموزش‌هایی مستقیماً بر انتخاب شغل آنها تأثیر می‌گذارد (کاوه اندیش و همکاران، ۲۰۲۲). ضمن اینکه بر اساس نتایج پژوهش‌ها، نگرش کارآفرینانه منجر به جهت‌گیری ذهنی به سمت خوداشتغالی و مشارکت در فعالیت‌های ارزش‌آفرین خواهد شد (اکسلسون و همکاران،

۲۰۱۵). همچنین، بر اساس شواهد و واقعیت‌های موجود، برنامه‌های آموزش کارآفرینی در کشور ما و شاید بسیاری از کشورهای دیگر در آموزش عالی دنبال می‌شود و این آموزش‌ها به شکل رسمی و برنامه‌ریزی شده در سطوح سه گانه آموزش عمومی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. حال باتوجه به مطالب فوق، هدف پژوهش حاضر این بوده است که اسناد بالادستی نظام آموزشی و دیدگاه‌های افراد مرتبط با آموزش کارآفرینی مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد و بر اساس آن، مؤلفه‌های گوناگون را مشخص و سرانجام الگوی مناسب برنامه درسی آموزش کارآفرینی را طراحی و ارائه شود. براین اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر این بوده که الگوی برنامه درسی آموزش کارآفرینی برای دانش‌آموزان دوره متوسطه مدارس عشایری، دارای چه عناصر و ویژگی‌هایی است؟

۲. مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

کارآفرینی رشته‌ای از مطالعات است که ارزش‌ها، مهارت‌ها و رفتارهای فرد را در رویارویی با چالش‌های زندگی و شناسایی فرصت‌ها و درعین حال مدیریت عوامل خطر هم‌زمان بررسی می‌کند. به عنوان یک رشته، کارآفرینی شامل فرایندی منظم از به کارگیری خلاقیت و نوآوری مطابق با نیازها و فرصت‌های بازار است. این تعریف از کارآفرینی شامل دو جنبه مهم آموزش کارآفرینی است: اول، توانایی شناسایی نیازها و فرصت‌های بازار و دوم، قابلیت توسعه خلاقیت و نوآوری برای پاسخگویی به این نیازها و فرصت‌های بازار (آرانسیاه، فورقونیا و رینی، ۲۰۲۳).

براین اساس، کارآفرینی نیز همانند بسیاری از موضوعات قابل آموزش و یادگیری است. به طوری که، گیب و پرایس^۱ (۲۰۱۴)، بیان کردند که آموزش کارآفرینی برای به حداکثر رساندن پتانسیل برای تحریک ویژگی‌ها و بینش‌های کارآفرینی و تجهیز فراگیران برای عمل طراحی شده است و به طور خاص، بر تمرین رفتار، توسعه مهارت‌ها و تقویت ویژگی‌های مرتبط با یک فرد مبتکر تمرکز می‌کند. به گفته کمیسیون اروپا^۲ (۲۰۱۶) آموزش کارآفرینی شکلی از آموزش با جنبه‌های عملی است که دانش‌آموزان را تشویق می‌کند تا فعالانه خود را در برنامه درگیر کنند، در مورد کارآفرینی بیاموزند و توانایی‌های کارآفرینی خود را توسعه دهند. از طریق این آموزش، به دانش‌آموزان گفته می‌شود، چگونه ایده‌های خود را به شیوه‌ای که معمولاً یک کارآفرین انجام می‌دهد، شروع کنند و توسعه دهند. از طریق برنامه‌های درسی کارآفرینی، نگرش کارآفرینانه دانش‌آموزان با فعالیت‌های عمل - محور توسعه یافته و تقویت می - شود و آنها تشویق می‌شوند تا بر اساس دانش و تجربه کسب شده، احساس کنند و انجام دهند (فایول و گیلی،^۳ ۲۰۱۳). از این رو، کارآفرینی باید توسط آموزش و پرورش حمایت شود و بهترین شیوه آن داشتن یک برنامه درسی برای آموزش کارآفرینی می‌باشد (پتریدو و ساری،^۴ ۲۰۱۱).

از آنجایی که صاحب‌نظران برداشت‌های ذهنی گاهاً متفاوت از آموزش کارآفرینی دارند، لذا نظریه‌های متعددی برای تبیین حوزه آموزش کارآفرینی ارائه شده است. به طور کلی، این نظریه‌ها ریشه در اقتصاد، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی و مدیریت دارند (گابریل،^۵ ۲۰۲۲). با این حال، به نظر می‌رسد که نظریه‌های نوظهور کارآفرینی

1. Aransyah, Fourqoniah & Riani

2. Gibb & Price

3. European Commission /EACEA/Eurydice

4. Fayolle & Gailly

5. Petridou & Sarri

6. Gabriel

از بسیاری جهات مشابه هستند و مبنایی برای شناسایی و توسعه گزاره‌های جدید با تمرکز بر روابط بین منابع، فرصت‌های کارآفرینی، اقدام، راه‌حل‌ها، جوامع، محدودیت‌های منابع و خلاقیت فراهم می‌کنند (سیلوال^۱ و همکاران، ۲۰۲۲). یکی از نظریه‌های پُرکاربرد، که مبنای روانشناختی دارد، نظریه‌ی «رفتار برنامه‌ریزی‌شده»^۲ است که بر نیات فردی برای انجام برخی رفتارها متمرکز است (مارتینز^۳ و همکاران، ۲۰۱۹). بر اساس این نظریه، قصد یا نیت دارای سه متغیر تعیین کننده مستقل به‌عنوان پیشاینده است: نگرش نسبت به رفتار، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتار ادراک شده. هرچند که هر سه مورد برای توضیح قصد و یا رفتار لازم هستند، اما اهمیت نسبی آنها از یک زمینه به زمینه‌ی دیگر متفاوت است. بنابر مفروضات اساسی نظریه‌ی مذکور می‌توان گفت در فرایند آموزش کارآفرینی، باید عوامل انگیزشی فراگیران مورد توجه برنامه‌ریزان و مربیان قرار گیرد (هندیمان^۴ و همکاران، ۲۰۲۲). نظریه‌ی ساختار گیدن^۵ (۱۹۸۴) چارچوبی را ارائه می‌دهد که از طریق آن مربیان می‌توانند نحوه‌ی تلفیق کارآفرینی در برنامه‌های درسی را بهتر درک کنند و اقدامات موثری برای کارایی آن انجام دهند. ماهیت نظریه ساختار این است که هر دو عامل ساختار^۶ و عاملیت^۷ بر تلاش افراد در آغاز تغییر مهم و موثر هستند. این حوزه‌ها شامل ساختارهای اهمیت^۸، ساختارهای سلطه^۹ و ساختارهای مشروعیت^{۱۰} است. تئوری ساختار نشان می‌دهد که اگر دوگانگی و پیچیدگی عاملیت و ساختار درک نشود، درک توسعه‌ی برنامه درسی و قرار دادن دوره‌های کارآفرینی محدود و به سرانجام نخواهد رسید (آرسنیو^{۱۱} و همکاران، ۲۰۱۷).

اما از آنجایی که پیشینه جامعه‌شناختی یکی از عوامل تعیین‌کننده برای تبدیل شدن فرد به یک کارآفرین است، برخی از صاحب‌نظران، این مهم را مدّ نظر قرار داده و به ارایه نظریه‌های جامعه‌شناختی در این زمینه پرداخته‌اند. این نظریه‌ها بر بستر اجتماعی متمرکز است. به عبارت دیگر در نظریه‌های جامعه‌شناختی، سطح تحلیل به‌طور سستی جامعه است. ایده اصلی در این نظریه‌ها این است که عوامل محیطی نقش مهمی در بقای مشاغل و گرایش افراد به آنها دارند. هرچند که نظام سیاسی، قوانین دولتی، مشتریان، کارکنان و رقابت برخی از عوامل محیطی هستند که ممکن است بر بقای سرمایه‌گذاری جدید یا موفقیت کارآفرین تأثیر بگذارند، اما ویژگی‌های محیط زندگی و شرایط حاکم بر آن نقش تعیین‌کننده‌تری دارند (گابریل، ۲۰۲۲). در نهایت باید گفت، مطابق با مفروضه‌ها و اصول نظریه‌های جامعه‌شناختی، آموزش کارآفرینی دانش‌آموزان جوامع عشایری قابل تبیین است؛ طبق این نظریه در آموزش این گروه از دانش‌آموزان، باید مسائل خانوادگی، قومی و عشیره‌ای، مسائل فرهنگی، ارزش‌ها و هنجارهای رایج و مختصات محیط زندگی آنها مورد توجه قرار گیرد. در پژوهش حاضر نیز همین نظریه مدّ نظر قرار گرفته است.

1. Silwal

2. Theory Planned Behavior

3. Martins

4. Handiman

5. Gidden

6. Structure

7. Agency

8. Structures of significance

9. Structures of domination

10. Structures of legitimation 0

11. Arseneau 1

۳. روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف «توسعه‌ای» و به لحاظ روش اجرا از نوع کیفی است. جامعه و میدان مطالعه شامل اسناد بالادستی آموزش و پرورش (مبانی نظری تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی و هدف‌های دوره تحصیلی متوسطه) و نیز صاحب‌نظران و خبرگان برنامه درسی و هنرآموزان آموزش کارآفرینی مدارس بودند. برای انتخاب نمونه در بخش اول، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد و همه جامعه به عنوان نمونه انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفت. برای انتخاب نمونه موردنظر از بین افراد صاحب‌نظر و هنرآموزان هنرستان‌ها نیز به روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع «بیشترین شدت» اقدام گردید. به این صورت که ابتدا متخصصان، مؤلفان و هنرآموزانی که از بیشترین اثر علمی، تجربه و سابقه کاری مرتبط با آموزش کارآفرینی در آموزش عمومی برخوردار بودند، انتخاب شدند و در ادامه نیز از روش گلوله برفی برای انتخاب سایر افراد مطلع و آگاه استفاده گردید. در نهایت، پس از انجام مصاحبه با ۱۴ نفر از افراد منتخب اشباع داده‌ها حاصل و مصاحبه متوقف شد. برای گردآوری داده‌های لازم از چک لیست واریسی و همچنین مصاحبه نیمه ساختارمند استفاده شده است. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی از نوع قیاسی استفاده گردید. همچنین، جهت اطمینان از اعتبار یافته‌ها با مدنظر قرار دادن معیارهای چهارگانه «اطمینان‌پذیری»^۱ شامل تحلیل، طبقه‌بندی و بازبینی چندباره کدهای استخراج شده با مشارکت پژوهشگران و حتی نظرخواهی از آنان در خصوص کم و کیف مدل، «باورپذیری»^۲ شامل مطالعه مکفی پیشینه، سه‌سوسازی داده‌ها، تحلیل مقایسه‌ای مستمر داده‌ها، یادداشت‌برداری و ضبط صدای مصاحبه شوندگان، «تأییدپذیری»^۳ شامل نگهداری یادداشت‌ها، چک‌لیست‌های تحلیل مصاحبه و توضیحات و نظرات اصلاحی و تکمیلی و حتی توصیه‌های بازخوردی برخی از مشارکت‌کنندگان و رعایت معیار «انتقال‌پذیری»^۴ با انجام توصیف عمیق و بررسی موردهای چندگانه که به شیوه هدفمند انتخاب شده و ثبت و نمایش نکات کلیدی در مرحله کدگذاری و مستندسازی مفاهیم استخراج شده با ارجاع به متن اسناد و مصاحبه‌ها سعی گردید تا اعتبار الگوی طراحی شده به شیوه پژوهش‌های کیفی تأمین گردد.

۴. یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی افراد نمونه آماری در جدول (۱) گزارش شده است.

1. Dependability
2. Credibility
3. Confirmability
4. Transformability

جدول ۱: مشخصات کلی افراد شرکت کننده در مصاحبه

Table 1. General characteristics of interview participants

ردیف	سطح تحصیل / رشته	سمت / رتبه	جنسیت	سابقه خدمت	محل اشتغال
۱	دکتری برنامه ریزی درسی	رئیس گروه تحقیق و پژوهش	مرد	۲۶	اداره کل آموزش و پرورش آذربایجان- غربی
۲	دکتری برنامه ریزی درسی	رئیس اداره آموزش و پرورش عشایر	زن	۲۰	اداره کل آموزش و پرورش آذربایجان- غربی
۳	دکتری برنامه ریزی درسی	کارشناس تحقیق و پژوهش	مرد	۱۵	اداره کل آموزش و پرورش آذربایجان- غربی
۴	دکتری برنامه ریزی درسی	هیئت علمی دانشگاه آزاد استادیار	زن	۱۸	دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه
۵	دکتری برنامه ریزی درسی	دانشیار دانشگاه	مرد	۳۰	دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه
۶	دکتری برنامه ریزی درسی	دانشیار دانشگاه	زن	۲۱	دانشگاه مرنده
۷	دکتری برنامه ریزی درسی	عضو هیئت علمی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پژوهش	مرد	۲۶	دانشگاه تبریز
۸	کارشناسی ارشد ماثین ابزار	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	مرد	۲۱	هنرستان شهید مطهری ارومیه
۹	کارشناسی ارشد گروه بهداشت و سلامت	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	زن	۱۶	هنرستان عاطفه ارومیه
۱۰	کارشناسی ارشد مکانیک	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	مرد	۲۲	هنرستان شهید عسگری ارومیه
۱۱	کارشناسی ارشد گرافیک	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	زن	۱۸	هنرستان ۲۳ تیر ارومیه
۱۲	کارشناسی ارشد برق	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	مرد	۲۶	هنرستان توحید ارومیه
۱۳	دکتری طراحی دوخت	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	زن	۲۷	هنرستان پژوهش ارومیه
۱۴	دکتری حسابداری	هیئت علمی آموزشگاه فنی و حرفه ای	مرد	۲۳	هنرستان شهید امینی ارومیه

نتایج حاصل از تحلیل اسناد مذکور و بررسی دیدگاه افراد منتخب آماری به صورت تلفیقی به شرح جدول زیر است.

جدول ۲: نتایج تحلیل اسناد و نکته نظرات افراد منتخب آماری

Table 2: Results of document analysis and viewpoints of selected statistical subjects

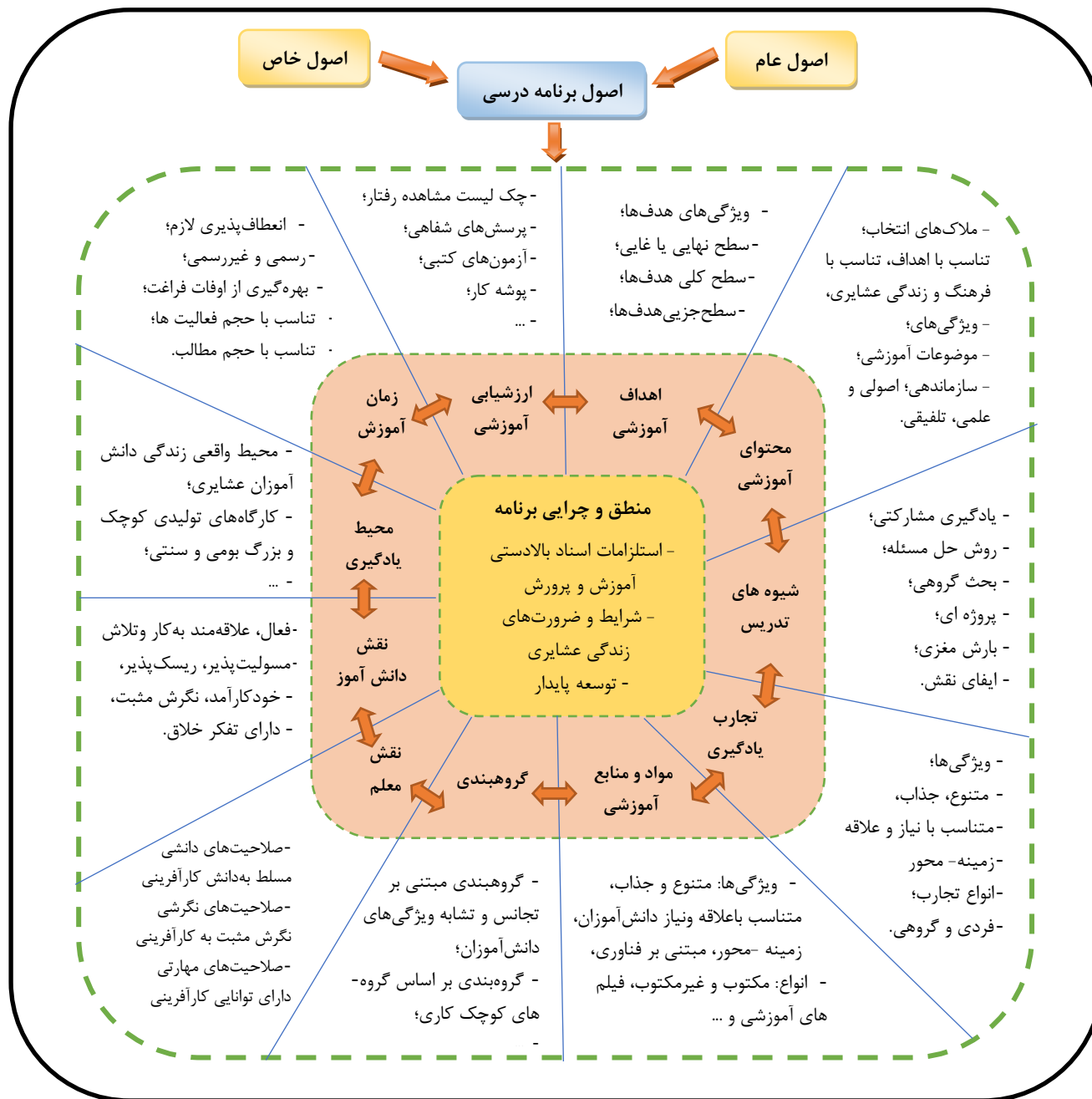
مقوله اصلی	زیرمقوله ها	کدهای باز
منطق و چرایی برنامه درسی	استلزامات اسناد بالادستی آموزش و پرورش	ضرورت توانمندسازی و مهارت آموزی دانش آموزان عشایر؛ ضرورت ارتباط آموزش مدرسه- ای با بازار کار محلی؛ تلاش برای بهبود پیوسته معاش و زندگی از طریق مشارکت سازنده در فعالیت های اقتصادی؛ کمک به منافع شخصی و ملی براساس نظام معیار اسلامی؛ تلاش فردی و جمعی برای تحقق افزایش بهره وری، تأمین رفاه عمومی و بسط عدالت اقتصادی؛
	ضرورت های زندگی عشایری	نیازمندی زندگی عشایری به خلق شیوه های -خلاقانه ای از زندگی؛ جلوگیری از مهاجرت تحصیل کرده ها به شهرها؛ کارآفرینی با سرمایه های کم در راستای بهبود زندگی عشایری و کاهش نابرابری؛ ضرورت تولید و بهره گیری از دستاوردهای خود دانش آموزان در زندگی عشایری؛ ضرورت کاهش محرومیت و فقرزدایی از عشایر؛

اصول برنامه درسی	عام	التزام به ارزش‌های اخلاقی و رعایت حق و عدالت در روابط اقتصادی با دیگران؛ توجه به تفاوت‌های جنسیتی، خانوادگی، محلی و فرهنگی دانش‌آموزان عشایر؛ برقراری تعادل در ابعاد مختلف عقلانی، عاطفی و مهارتی دانش‌آموزان؛ جهت‌گیری کل‌نگر و تلفیقی در ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛ توجه به تجربه‌کاری دانش‌آموزان عشایر در تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛ درونی‌سازی ارزش‌های اصیل دینی و اخلاقی در زمینه اقتصادی و حرفه‌ای دانش‌آموزان عشایر؛ توجه به تفاوت‌های ناشی از محیط زندگی عشایر؛ بهره‌گیری از محیط‌های اجتماعی، طبیعی، اقتصادی و فرهنگی برای یادگیری دانش‌آموزان؛
هدف‌های آموشی	خاص	توجه به تفاوت‌های فردی؛ توجه به کسب شایستگی‌های عام به‌عنوان پیش‌نیاز رشد اقتصادی و حرفه‌ای جامعه عشایری؛ افزایش مشارکت دانش‌آموزان عشایر در زندگی اجتماعی - اقتصادی؛ توجه به شایستگی‌های مربوط به فناوری‌های نوین؛ ارائه فعالیت‌های یادگیری عملی و تلفیقی با سایر حوزه‌های تربیت و یادگیری؛ کسب تجربه از محیط‌های متنوع یادگیری؛ تأکید بر روش‌های تفکر و رفتارهای عملی کارآفرینانه؛ توجه به فرهنگ زندگی ایلی-عشایری؛ توجه به آموزش مهارت‌های کارآفرینی متناسب با شرایط زیست‌بوم عشایر؛ توجه به پیاده‌سازی حداقلی کارآفرینی در دنیای واقعی زندگی عشایری؛ تلفیق آموزش‌های کاربردی و بهینه‌سازی شرایط یادگیری متناسب با زندگی عشایر؛
محتوای آموزشی	ویژگی‌ها	شفاف و صریح بودن؛ قابل اندازه‌گیری بودن؛ مقبولیت و موردپذیرش قرار گرفتن؛ تناسب با شرایط بومی و محلی زندگی عشایری؛ تناسب با استلزامات ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛
	سطح کلی	شکل‌دهی هویت حرفه‌ای آینده دانش‌آموز عشایر به‌صورت مولد و کارآفرین؛ کسب شایستگی-های عام حرفه‌ای و مهارتی زمینه‌ساز کار مولد؛ کسب توانایی تأمین زندگی خود و اداره خانواده؛ برنامه‌ریزی برای نقش‌آفرینی اقتصادی در آینده؛
	سطح جزئی یا اختصاصی	توسعه شایستگی‌های کارآفرینی در بین دانش‌آموزان عشایری؛ مبتکر، خلاق و کارآفرین شدن دانش‌آموزان عشایر؛ ایجاد خودباوری، انگیزه حرکت و ابراز وجود در دانش‌آموزان عشایر؛ ایجاد اشتغال و کمک به معیشت مالی خانواده‌های عشایری؛ آشنایی با سرمایه‌گذاری، فروش، درآمد، سود و بازار کار با توجه به شرایط زندگی عشایری؛ توسعه مشاغل عشایری با محوریت تولید و کارآفرینی؛ شناسایی تهدیدها و تبدیل آنها به فرصت‌ها؛ تسریع کسب مدرک حرفه‌ای و اشتغال پس از تحصیل دانش‌آموزان عشایر؛
	ملاک‌های انتخاب	مبتنی بر یافته‌های علمی و معتبر؛ متناسب با نیازهای حال و آینده دانش‌آموزان عشایر؛ متناسب با علایق دانش‌آموزان؛ ارتباط کامل با هدف‌های برنامه درسی؛ توجه به تفاوت‌های فردی؛ توجه به سبک‌های یادگیری؛ جذابیت داشتن؛ متناسب بودن با سطوح رشد دانش‌آموزان؛ توجه به نیازهای آنی و آتی دانش‌آموزان عشایر در رابطه با کارآفرینی؛
موضوعات آموزشی	ویژگی‌ها	مرتبط با نیازهای دانش‌آموزان عشایری؛ انتخاب مضامین مرتبط با زندگی واقعی و کسب و کار دانش‌آموزان عشایری؛ رفتارهای و ویژگی‌های کارآفرینانه؛
	موضوعات آموزشی	الگوسازی بزرگان کارآفرین از طریق تشریح زندگینامه آنان؛ آموزش نحوه اشتغال‌زایی از طریق بهره‌گیری از منابع طبیعی؛ آموزش تیم‌سازی و کارگروهی؛ آموزش شناخت ظرفیت‌های فردی؛ آموزش خلاقیت و نوآوری؛ آموزش خودشناسی و خودباوری فردی؛ آموزش مربوط به روحیه کارآفرینی؛ آموزش استقلال‌طلبی؛ نحوه سرمایه‌گذاری؛ کارآفرینی گردشگری از طریق راه‌های جذب گردشگران برای شناخت عشایر؛ آشنایی با ایده‌ها و فرصت‌ها و تبدیل آنها به کارآفرینی؛ آموزش مهارت‌های کارآفرینی؛ آموزش کارآفرینی اجتماعی؛ آموزش طراحی انواع کسب و کارهای خرد؛ ریسک‌پذیری؛ مهارت‌های رهبری؛ کارآفرینی با محوریت بازارهای محلی عشایری؛ آموزش تولید و بازاریابی با استفاده از ظرفیت‌های محلی عشایر؛
	سازماندهی	سازماندهی مطالب از ساده به مشکل؛ رعایت ارتباط افقی و عمودی مطالب؛ سازماندهی محتوا به شیوه تلفیقی از نوع بین رشته‌ای؛

تجارب یادگیری	ویژگی‌ها	تناسب با مراحل رشدی دانش‌آموزان؛ پیوستگی تجارب یادگیری با زندگی واقعی عشایر؛ جذاب و رضایت‌بخش بودن؛ رعایت اصل تعادل و توازن در نوع و تعداد فعالیت‌ها؛ رعایت اصول تربیت در انتخاب تجارب؛ برانگیزاننده دانش‌آموزان برای آشنایی با فضاهای جدید سرمایه‌گذاری و سودآوری؛ برانگیزاننده دانش‌آموزان برای فروش محصولات عشایری؛ ارائه فرصت برای تمرین فعالیت‌های کارآفرینانه؛ تأمین فرصت انجام فعالیت‌های گروهی و همکارانه؛ انعطاف‌پذیری لازم؛ توجه به چالشی و تفکر-محور بودن فعالیت‌ها؛ ایجاد زمینه تفکر و کاوش در زمینه کارآفرینی برای دانش‌آموزان؛
	انواع	فعالیت‌های عملی؛ ملاقات و مصاحبه با کارآفرینان؛ ارائه نمونه کار مؤفق کارآفرینی؛ محیط خارج از مدرسه (واقعی)؛ فعالیت‌های یادگیری پروژه -محور فردی و گروهی؛ اجرای مطالعه موردی زیر نظر معلم؛ ارائه فعالیت‌های اختیاری؛ بازدید از کارخانه‌ها و کارگاه‌های کارآفرینی؛ فعالیت‌های مبتنی بر کارکردهای اجتماعی و زندگی واقعی عشایری؛
شیوه‌های تدریس	فعال	مشارکتی؛ حل مسئله؛ روش ایفای نقش؛ یاران یادگیری؛ روش اکتشافی؛ پیش سازمان‌دهنده؛ بحث گروهی؛ پروژه-محور؛ بارش مغزی؛ کارورزی؛
نقش و صلاحیت‌های معلم	دانشی	آگاهی از دانش اقتصادی؛ آگاهی از دانش کارآفرینی؛ آگاهی از نیازها و شرایط زندگی بومی دانش‌آموزان عشایری؛
	نگرشی	باور به ارزشمند بودن کارآفرینی؛ نگرش مثبت نسبت به یادگیری کارآفرینی در دانش‌آموزان عشایری؛ اعتماد به توانایی‌های دانش‌آموزان عشایری؛
	مهارتی	توانایی بهره‌برداری از امکانات زیست-بوم عشایر؛ مهارت ساده‌سازی تجارب یادگیری؛ مهارت در انجام کارگروهی؛ مهارت در بهره‌گیری از فناوری؛ توانمند در توسعه تجربیات یادگیری مؤثر؛ مهارت ایجاد ارتباط بین یادگیری کارآفرینی و مهارت‌های حرفه‌ای در دانش-آموزان؛ مهارت راهنمای و تسهیل‌گری؛ توانایی بهره‌گیری از توانمندی‌های خانواده‌های کارآفرین؛ توانایی بهره‌گیری از ظرفیت اوقات فراغت برای افزایش پتانسیل کارآفرینی دانش-آموزان؛ توانایی تحریک انعطاف‌پذیری شناختی در دانش‌آموزان؛ توانایی برانگیختن خلاقیت و ابتکار عمل در دانش‌آموزان؛
یادگیرنده	ویژگی‌ها و نقش‌ها	مسئولیت‌پذیری در امر یادگیری؛ فعال، مشارکت‌جو؛ پایبند به اصول زندگی عشایری؛ آگاه به شرایط و امکانات موجود برای ایجاد اشتغال؛ دارای پشتکار و روحیه کارآفرینی.
زمان آموزش	ویژگی‌ها	انعطاف‌پذیری؛ متناسب با برنامه‌ی هفتگی آموزشی؛ تناسب با حجم فعالیت‌های کارآفرینی؛ تناسب با مطالب نظری و عملی؛ اختصاص به فعالیت‌های فوق برنامه؛
	انواع	رسمی (مطابق برنامه کلاسی)؛ غیررسمی (خارج از مدرسه و بهره‌برداری از اوقات فراغت)
محیط یادگیری	ویژگی‌ها	محیط واقعی زندگی دانش‌آموزان؛ کارگاه‌های تولیدی کوچک و بزرگ بومی - محلی؛ بهره‌گیری از کانکس‌ها برای کارگاه‌های آموزشی؛ بهره‌گیری از ظرفیت‌های محیط بازارهای محلی؛ بهره‌گیری از فضاهای با قابلیت پخش و تماشای فیلم آموزشی؛
	انواع	داخل مدرسه (کلاس درس، کارگاه، آزمایشگاه و کتابخانه)؛ خارج مدرسه، کلبه‌ی اماکن مشتمل بر کار و کارآفرینی مانند مزرعه، گلخانه، کارگاه فرش و گلیم‌بافی، سفالگری و ...
گروه بندی	ویژگی‌ها	توجه به توزیع استعدادهای دانش‌آموزان در گروه‌ها، توجه به توزیع علایق دانش‌آموزان در گروه‌ها، رعایت تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان، توجه به ماهیت و تفاوت فعالیت‌های هر گروه با گروه دیگر، برقراری تعادل بین فعالیت‌های فردی و گروهی.
	انواع و اشکال	بر اساس علایق، توانایی‌ها و نیازهای کودکان؛ بر اساس ماهیت فعالیت‌ها؛ گروه‌بندی ناهمگن با رعایت تفاوت‌های فردی کودکان، گروه‌های کوچک ۲ تا ۴ نفری.
مواد و منابع آموزشی	ویژگی‌ها	سهولت دسترسی؛ استفاده از صنایع دستی گوناگون عشایری؛ متناسب با واقعیت‌های زندگی، نیازهای معیشتی و شرایط جابه‌جایی دانش‌آموزان عشایر؛ سازگار با فرهنگ و ارزشهای بومی - محلی؛ مهارت-محوری؛ تقویت‌کننده مهارت‌های زندگی و کارآفرینی.

انواع	کتاب کار؛ انیمیشن‌های مناسب و مفید؛ بروشورهای آموزشی؛ دیتا و پروژکتور؛ پمفلت‌ها؛ پوسترهای آموزشی؛ پادکست‌ها؛ اینفوگرافی؛ موشن‌گرافی؛ بهره‌گیری از فیلم‌های آموزشی؛ بهره‌گیری از کتاب‌های داستانی مربوط به زندگی کارآفرینان؛ بهره‌گیری از کتابخانه سیار؛ استفاده از کتاب‌های کمک درسی به روز و جدید؛ نمونه‌های واقعی محصولات و ابزارها.
ارزشیابی آموزشی	ویژگی‌ها متناسب با اهداف و محتوای آموزشی؛ مبتنی بر آموخته‌ها و تجارب یادگیری کارآفرینی، قابلیت سنجش دانش، نگرش و توانش کارآفرینی دانش‌آموزان.
انواع و اشکال	چک‌لیست مشاهده رفتار؛ پوشه‌ی کار؛ ارزشیابی گروهی؛ ارزشیابی مبتنی بر هدف‌های کارآفرینی؛ ارزشیابی مستمر؛ عملکردی؛ خودارزیابی؛ ارزشیابی توسط هم‌تایان؛

بر اساس نتایج جدول فوق، الگو و یا مدل مفهومی پژوهش (برنامه‌ی درسی آموزش کارآفرینی برای دانش‌آموزان عشایری) به صورت زیر است.

شکل ۱: الگوی پیشنهادی برنامه درسی آموزش کارآفرینی ویژه دانش آموزان عشایری دوره متوسطه
Figure 1. Proposed Entrepreneurship Education Curriculum Model for Nomadic Secondary School Students

۵. بحث و نتیجه گیری

منطق برنامه درسی مذکور بر دو پایه «استلزامات اسناد بالادستی» و «ضرورت های زندگی عشایری» استوار است. اسناد تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) بر مهارت آموزی، تربیت اقتصادی و حرفه ای، افزایش بهره وری و تحقق

عدالت اقتصادی تأکید دارند. در حوزه ضرورت‌های زندگی عشایری، کارآفرینی راهکاری برای پیش‌گیری از مهاجرت دانش‌آموزان و بهبود معیشت خانواده آنان دانسته شده است. یافته ویژه پژوهش در این بخش روشن است؛ یعنی «منطق برنامه» صرفاً بر مبنای اسناد بالادستی تعریف نشده، بلکه مستقیماً از مسئله مهاجرت، حفظ سرمایه انسانی عشایر و تبدیل دانش‌آموز به کنشگر اقتصادی در بستر زندگی عشایری برآمده است. این یافته، برنامه درسی را از یک الگوی عمومی آموزش کارآفرینی به یک الگوی زمینه‌مند و حل‌مسئله-محور برای جامعه عشایری تبدیل می‌کند. پژوهش‌های داخلی و خارجی (مانند امیدی و همکاران، ۱۳۹۸؛ سورش و سرینیواسان، ۲۰۱۹) نیز این رویکرد را برای کاهش فقر و تناسب آموزش با سبک زندگی عشایری تأیید می‌کنند.

عنصر دوم، «اصول برنامه‌ی درسی» است که شامل اصول عام (برگرفته از مبانی تربیت رسمی مانند توجه به تفاوت‌های فرهنگی و تعادل مهارتی) و اصول خاص (متمرکز بر بازارهای محلی و ظرفیت‌های فرهنگ کوچ‌نشینی) می‌باشد. در این راستا، صیدزاده و رضایی (۱۳۹۵) بر بهره‌گیری از ظرفیت‌های الگوی زیست عشایری و کوچندگی و فرهنگ آنان را در برنامه‌های مربوط به عشایر تأکید نموده‌اند. طبق یافته‌های تحقیق، «اصول برنامه» فقط مجموعه‌ای از ملاحظات کلی نیست، بلکه باید به‌صورت ترکیبی از اصول عام تربیتی و اصول خاص برآمده از فرهنگ، کوچ، معیشت و روابط اجتماعی عشایر صورت‌بندی شود. این امر در سطح نظری، ضرورت بومی‌سازی اصول برنامه درسی را در الگوهای کارآفرینی برجسته می‌سازد و به‌عنوان یافته ویژه پژوهش حاضر تلقی می‌شود. درضمن از دیدگاه نظری، پیوند میان آموزش، معیشت، بقا و ماندگاری در جامعه عشایری یکی از بنیان‌های اصلی الگوی پیشنهادی است و می‌تواند به‌عنوان یک پیامد نظری مهم در ادبیات برنامه‌درسی کارآفرینی مورد استناد قرار گیرد.

طبق الگوی پیشنهادی، عنصر «اهداف آموزشی» باید شفاف، قابل‌اندازه‌گیری، مقبول و متناسب با زیست‌بوم عشایری باشند. این اهداف مسیر فعالیت‌ها را جهت‌دهی کرده و انتظارات واقع‌بینانه را ترسیم می‌کنند. پژوهش‌های همسو (مانند بیات و همکاران، ۲۰۲۰؛ کایاکاپوچی، ۲۰۲۲) نیز تأکید دارند که برنامه‌های کارآفرینی باید با تقویت مهارت‌ها و خلاقیت، دانش‌آموزان را برای کسب هویت حرفه‌ای و اشتغال مولد در دنیای پرتحول امروز یاری دهند. یافته ویژه پژوهش این مربوط می‌شود که اهداف برنامه باید از سطح «آشنایی با کارآفرینی» فراتر رفته و به سمت «ایجاد هویت حرفه‌ای مولد»، «حفظ ماندگاری دانش‌آموز در بستر عشایری» و «توانایی تبدیل فرصت‌های محلی به فعالیت اقتصادی» جهت‌گیری کند. بنابراین، پیشنهاد نظری این پژوهش آن است که هدف‌گذاری در برنامه درسی کارآفرینی عشایری، هم‌زمان بُعد تربیتی، اقتصادی و هویتی را پوشش دهد.

عنصر «محتوای آموزشی» در این برنامه، ابزاری برای تحقق اهداف است و باید متناسب با علایق دانش‌آموزان، نیازهای بازار کار و مقتضیات بومی زندگی عشایری سازماندهی شود. ویژگی‌های کلیدی محتوا شامل انعطاف‌پذیری، سازماندهی اصولی (توالی عمودی و یکپارچگی افقی)، جذابیت و تأکید بر مهارت‌های کارآفرینی و کسب و کار است. صاحب‌نظران بر استفاده از الگوهای موفق (بومی و ملی)، مفاهیم خلاقیت و نوآوری و بهره‌گیری از منابع طبیعی در متون آموزشی تأکید دارند که با اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین) و مطالعات پیشین مانند بیات

و همکاران (۲۰۲۲) و راسکوارا (۲۰۱۵) همسویی کامل دارد. یافته برجسته تحقیق در این بخش آن است که محتوای برنامه باید مستقیماً از «زندگی واقعی عشایری» استخراج شود و بر مفاهیمی مانند بازار محلی، کسب و کار محلی، بهره‌گیری از منابع طبیعی، اشتغال‌زایی بومی، خلاقیت و نوآوری و الگوهای واقعی موفقیت تکیه کند. از نظر پیامد اجرایی، یعنی محتوای برنامه نباید صرفاً مباحث نظری یا شهری-محور باشد، بلکه باید با مثال‌ها، تمرین‌ها، روایت‌ها و موقعیت‌های واقعی جامعه عشایری بازطراحی شود. هم‌راستا با این یافته، ایره و همکاران (۲۰۱۹) عنوان کرده‌اند، ضروری است که محتوای برنامه درسی کارآفرینی سرشار از تجربیات عملی و مرتبط با نیازهای فراگیران و جامعه باشد.

علاوه بر محتوا، «تجارب یادگیری» نیز نقشی حیاتی دارند. این فعالیت‌ها باید با مراحل رشد دانش‌آموزان منطبق بوده و دارای ویژگی‌هایی نظیر جذابیت، پیوستگی با زندگی روزمره، و رویکرد چالشی و تفکر-محور باشند. تحقیقات همسو مانند بیات و همکاران (۲۰۲۲)، جدی‌گرگی و همکاران (۱۴۰۰) نیز بر ضرورت «پروژه-محوری» و «دانش‌آموز-محوری» در این فعالیت‌ها جهت ارتقای تعامل و مهارت‌آموزی دانش‌آموزان تأکید کرده‌اند.

تعیین ویژگی‌های تجارب یادگیری، از مهم‌ترین بخش‌های برنامه درسی کارآفرینی است؛ زیرا موفقیت این برنامه تا حد زیادی به فعالیت‌های مؤثر و متناسب با اهداف آن وابسته است. بر اساس نتایج پژوهش، این فعالیت‌ها باید با مراحل رشد دانش‌آموزان سازگار، با زندگی روزمره آنان مرتبط، جذاب، رضایت‌بخش، چالشی و تفکر-محور باشند. همچنین، انواعی مانند فعالیت‌های عملی، مصاحبه با کارآفرینان، ارائه نمونه‌های موفق، یادگیری در محیط واقعی، فعالیت‌های پروژه-محور فردی و گروهی و بازدید از کارخانه‌ها و کارگاه‌ها را دربر می‌گیرند. یافته خاص این بخش آن است که «فعالیت‌های یادگیری» در این برنامه باید به‌طور مستقیم به تجربه، عمل، مشاهده و حل مسئله در زندگی واقعی دانش‌آموز عشایری مرتبط باشد؛ بنابراین، ارزش این یافته در آن است که نشان می‌دهد، کارآفرینی برای این گروه، با یادگیری صرفاً کلاسی تحقق نمی‌یابد و باید به موقعیت‌های تولید، فروش، بازدید، گفت‌وگو با کارآفرینان و انجام پروژه‌های واقعی پیوند بخورد.

نتایج پژوهش نشان داد که عنصر «شیوه‌های تدریس» در آموزش کارآفرینی دانش‌آموزان عشایری باید بر رویکردهای فعال و دانش‌آموز-محور استوار باشد. روش‌های پیشنهادی شامل: یادگیری مشارکتی، حل مسئله، یادگیری معکوس، ایفای نقش، بارش فکری و بحث گروهی است که متناسب با اهداف و محتوا انتخاب می‌شوند. مصاحبه‌شوندگان نیز بر لزوم تعاملات گروهی و استفاده از روش‌های فرایند-مدار تأکید کرده‌اند. این یافته‌ها نیز با پژوهش‌های داخل و خارج از کشور همسویی دارد؛ از جمله تأکید بر روش‌های خلاقانه و منعطف (طغرابی و همکاران، ۱۳۹۸)، شبیه‌سازی‌های کسب و کار (دیل، ۲۰۱۸)، آموزش‌های مشارکتی (آپریونو، ۲۰۱۳) و محیط‌های یادگیری تجربی. درکل، صاحب‌نظران معتقدند روش تدریس واحدی وجود ندارد، اما باید از شیوه‌هایی بهره برد که ضمن فعال‌سازی دانش‌آموزان، شکاف میان نظر و عمل را کاهش داده و مهارت‌های حل مسئله را تقویت کنند. می‌توان گفت، در الگوی کارآفرینی دانش‌آموزان عشایری، «روش تدریس» باید معطوف به تجربه‌سازی، حل مسئله و تمرین تصمیم‌گیری باشد؛ بنابراین، پیشنهاد اجرایی روشن آن است که معلم از الگوهای تدریس مبتنی بر پروژه، ایفای نقش، مباحثه و یادگیری مشارکتی برای شبیه‌سازی موقعیت‌های واقعی کسب و کار محلی استفاده کند.

معلم به عنوان مجری اصلی برنامه درسی، نقشی کلیدی در تحقق اهداف کارآفرینی دارد و باید از مجموعه‌ای از شایستگی‌های دانشی (اقتصاد، بازاریابی، کارآفرینی)، نگرشی (مثبت و تسهیل‌گرانه) و مهارتی (کارگروهي، فناوری، حل مسئله) برخوردار باشد. پژوهش‌های پیشین (مانند سایه‌وند و همکاران، ۱۴۰۰؛ میچو و جونیدا، ۲۰۲۳) نیز تأیید می‌کنند که توسعه شایستگی‌های کارآفرینانه در دانش‌آموزان، مستلزم تسلط معلمان بر این مفاهیم است. همچنین، صاحب‌نظرانی نظیر پیشل و همکاران (۲۰۲۰) و بام و لاک (۲۰۰۴)، بر اهمیت ویژگی‌هایی همچون: تفکر انتقادی، خلاقیت، همدلی، اعتمادبه‌نفس و مهارت‌های ارتباطی در معلمان تأکید کرده‌اند تا بتوانند با رویکردی تسهیل‌گرانه، دانش‌آموزان را در مسیر موفقیت و نوآوری هدایت کنند. پیامد اجرایی این یافته است که اجرای موفق این برنامه، بدون توانمندسازی حرفه‌ای معلمان عشایری در حوزه کارآفرینی، عملی نخواهد بود؛ لذا، برگزاری دوره‌های ضمن خدمت، کارگاه‌های مهارت‌افزایی و آشنایی با کسب و کارهای محلی، یک ضرورت اجرایی مستقیم از دل این یافته است.

در الگوی پیشنهادی، دانش‌آموزان عشایری به‌عنوان مخاطبان اصلی برنامه، باید با رویکردی فعال و آگاهانه در فرایند یادگیری کارآفرینی مشارکت کنند. ویژگی‌های کلیدی آنان شامل: مسئولیت‌پذیری، تعامل هدفمند با محیط، دارای روحیه کارآفرینی، خطرپذیری و عزت‌نفس بالاست. پژوهش‌های همسو مانند (بیات و همکاران، ۲۰۲۲؛ دیبایی صابر و سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۹) تأکید دارند که این مشارکت فعال و اشتیاق یادگیرنده، عامل اصلی موفقیت در برنامه‌های کارآفرینی است. یافته مهم این بخش آن است که دانش‌آموز عشایری نباید صرفاً دریافت‌کننده محتوا باشد، بلکه باید به‌عنوان «کنشگر یادگیرنده» در فرایند آموزش دیده شود؛ این امر از دیدگاه نظری، پیوند میان خودراهبری، مسئولیت‌پذیری و کارآفرینی را در بستر عشایری برجسته می‌سازد و از نظر اجرایی، لزوم واگذاری نقش‌های واقعی به دانش‌آموز در پروژه‌ها و فعالیت‌ها را نشان می‌دهد.

درباره «زمان آموزش» نیز، یافته‌ها بر لزوم انعطاف‌پذیری و تناسب آن با حجم فعالیت‌های نظری و عملی تأکید دارند. زمان یادگیری نباید صرفاً به کلاس‌های رسمی محدود شود، بلکه باید فرصت‌های فوق‌برنامه و اوقات فراغت را نیز در برگیرد. این رویکرد، که توسط پژوهشگرانی نظیر طیب‌نیا و همکاران (۱۴۰۱) و راپانا و پیکالا (۲۰۲۴) نیز حمایت شده، به مجریان برنامه اجازه می‌دهد براساس شرایط و امکانات محیطی، برای اثربخشی حداکثری آموزش، تصمیم‌گیری کنند. بر اساس یافته‌های طیب‌نیا و همکاران (۱۴۰۱)، زمان آموزش می‌تواند در قالب کلاس‌های عادی، کلاس‌های ویژه کارآفرینی و فعالیت‌های فوق‌برنامه، با اختصاص یک تا چند ساعت در هفته تنظیم شود؛ بنابراین، این عنصر باید انعطاف‌پذیر بوده و متناسب با شرایط، اهداف و حجم فعالیت‌های آموزشی پیش‌بینی شود. به‌طورکلی، زمان آموزش باید به‌گونه‌ای طراحی شود که فرصت کافی برای یادگیری مؤثر دانش‌آموزان فراهم آورد. همچنین، راپانا و پیکالا (۲۰۲۴) و کامارینا و کوئیزی (۲۰۲۴) بر استفاده از ظرفیت اوقات فراغت و برنامه‌های فوق‌برنامه برای تقویت پتانسیل کارآفرینی دانش‌آموزان تأکید کرده‌اند. یافته‌ی برجسته این قسمت آن است که زمان آموزش در مدارس عشایری باید با ریتم زندگی و کار و تلاش خانواده‌های عشایری هماهنگ شود؛ لذا، پیشنهاد اجرایی، انعطاف در زمان‌بندی، استفاده از فرصت‌های فوق‌برنامه و بهره‌گیری از اوقات فراغت دانش‌آموزان است تا یادگیری با زندگی واقعی آنان تعارض پیدا نکند.

«محیط آموزش و یادگیری» در الگوی آموزش کارآفرینی باید فضایی امن، پویا و منعطف باشد که ضمن پاسخگویی به نیازها و علایق دانش‌آموزان عشایری، با واقعیت‌های زیستی و بازار محلی آنان تناسب داشته باشد. مشارکت‌کنندگان نیز بر ضرورت گسترش محیط آموزشی فراتر از کلاس درس (استفاده از کارگاه‌های صنعتی، محیط‌های واقعی کار و کانکس‌های سیار مجهز) تأکید دارند. این یافته‌ها با نتایج پژوهش‌های صیرفی و همکاران (۱۴۰۰) و طغریایی و همکاران (۱۳۹۸) همسو است که فضای آموزشی را شامل دو بُعد فیزیکی و غیرفیزیکی (ذهنی/عاطفی) می‌دانند. در نهایت، کمیت و کیفیت محیط یادگیری به دلیل نقش مستقیم در تعاملات آموزشی و افزایش انگیزه دانش‌آموزان، یکی از ارکان اصلی در طراحی الگوی برنامه درسی کارآفرینی برای مناطق عشایری شناخته می‌شود. یافته مهم و ممتاز این بخش آن است که محیط یادگیری باید از «کلاس ثابت» به «محیط واقعی و سیار متناسب با زندگی عشایری» گسترش یابد؛ بنابراین، از نظر اجرایی، استفاده از کارگاه‌های تولیدی، بازارهای محلی، کانکس‌های سیار و فضاهای نزدیک به فعالیت واقعی کسب و کار، ضرورتی برخاسته از خود یافته‌هاست.

در الگوی پیشنهادی، عنصر گروه‌بندی، به منظور یادگیری مشارکتی، کارگروهی و تیمی، اجتماع پژوهی و حلقه‌های گفت‌وگو و کندوکاو گروهی مد نظر قرار گرفته است. گروه‌ها می‌توانند بر اساس علایق، توانایی‌ها، نیازها و ماهیت فعالیت‌ها به صورت ناهمگن و با رعایت تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان عشایر، معمولاً در قالب گروه‌های ۲ تا ۴ نفره، سازمان‌دهی شوند. به عنوان نمونه، یکی از مشارکت‌کنندگان بر درگیر ساختن دانش‌آموزان در تکالیف و پروژه‌های گروهی تأکید کرده است تا آنان از طریق همکاری، تبادل تجربه و کمک متقابل، یادگیری عمیق‌تری را تجربه کنند. این نتیجه با پژوهش‌های غلامی و همکاران (۱۴۰۱)، صیرفی و همکاران (۱۴۰۰) و مقام‌دوست و همکاران (۱۳۹۸) همسو است که بر انعطاف‌پذیری در گروه‌بندی، توجه به تفاوت‌های فردی و نقش کار تیمی در افزایش اثربخشی آموزش کارآفرینی تأکید دارند. همچنین، روسیک و وارن (۲۰۱۷) یادگیری کارآفرینی را متکی بر همکاری، خلاقیت، مسئولیت‌پذیری و دستیابی به اهداف مشترک می‌دانند. از این رو، آموزش کارآفرینی نباید صرفاً بر یادگیری فردی متمرکز باشد، بلکه باید بستری برای همکاری، اشتراک دانش و حل مسائل مشترک فراهم آورد. گروه‌های یادگیری باید کوچک، ناهمگون و مبتنی بر تکلیف واقعی باشد؛ این امر در سطح اجرایی به معنای آن است که مسئولیت، مشارکت و حل مسئله در قالب پروژه‌های گروهی قابل مشاهده و ارزیابی باشد که به عنوان یافته ویژه قلمداد می‌شود.

نتایج پژوهش در خصوص عنصر «مواد و منابع یادگیری» نشان داد که این منابع باید با اهداف و محتوای آموزش کارآفرینی متناسب، جذاب و از همه مهم‌تر «سهل‌الوصول» باشند. با توجه به شرایط خاص مناطق عشایری، تأکید مشارکت‌کنندگان بر استفاده از ابزارها و تجهیزات در دسترس و بومی است تا فرایند یادگیری با واقعیت‌های محیطی دانش‌آموزان همخوانی داشته باشد. در کنار منابع رسمی (کتاب درسی)، بهره‌گیری از کتاب کار، فیلم‌ها و انیمیشن‌های آموزشی و استفاده از ظرفیت کتابخانه و کارگاه‌های مدرسه، از جمله راهکارهای پیشنهادی برای غنابخشی به این عنصر است. این یافته‌ها با نتایج مطالعات پیشین همسویی دارد؛ از جمله پژوهش حشمتی‌فر و همکاران (۱۳۹۸) که بر نقش بسته‌های آموزشی در تقویت روحیه کارآفرینی تأکید دارند و یافته‌های دانکن (۲۰۲۰) و مکلا و وانجاو (۲۰۲۳) که کیفیت و کفایت منابع را متغیری کلیدی در تسهیل کسب مهارت‌های کارآفرینی و دارای

رابطه‌ی مثبت و معنادار با اثربخشی آموزش می‌دانند. بنابراین، طراحی منابع یادگیری در این الگو باید ضمن تنوع بخشی، بر کاربردی بودن و متناسب سازی تجهیزات با زیست بوم عشایری متمرکز باشد. از نظر اجرایی نیز، تولید کتاب کار بومی، محتوای دیداری-شنیداری متناسب و استفاده از تجهیزات قابل حمل و قابل دسترس، مستقیماً از یافته‌های پژوهش نتیجه می‌شود.

یافته‌های پژوهش نشان داد که عنصر «ارزشیابی آموزشی» باید متناسب با اهداف و محتوای آموزش کارآفرینی طراحی شود و بر آموخته‌ها و تجارب یادگیری دانش آموزان عشایر استوار باشد. همچنین، توانایی سنجش دانش، نگرش و توانش کارآفرینی را داشته باشد و از شیوه‌های متنوعی مانند مشاهده رفتار، چک لیست و خودارزیابی بهره برد. ارزشیابی مستمر و تکوینی در بازه‌های زمانی مختلف برای اصلاح فرایند یادگیری و ارائه بازخورد ضروری است. در اسناد بالادستی نیز بر ارزشیابی گروهی، ارزشیابی مبتنی بر هدف‌ها، ارزشیابی غیررسمی و درونی و نیز ارزشیابی عملکردی تأکید شده است. مشارکت کنندگان پژوهش نیز بر استفاده از آزمون‌های عملکردی، مشاهده مستقیم، مقایسه فعالیت‌های قبلی و جدید دانش آموزان و سنجش میزان پیشرفت آنان تأکید داشته‌اند. این نتیجه با یافته‌های بیات و همکاران (۲۰۲۰)، مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) و مذبوحی و همکاران (۱۳۹۱) همسوست که ارزشیابی اصیل، عملکردی، تکوینی و پروژه-محور را متناسب‌ترین رویکرد برای سنجش یادگیری کارآفرینانه می‌دانند. لازم به توضیح است، برای ارزشیابی واقعی در برنامه درسی کارآفرینی دانش آموزان عشایری، باید از روش‌ها و ابزارهایی استفاده شود که دانش، نگرش، مهارت‌های اکتسابی و عملکرد آن‌ها را در موقعیت‌های واقعی یا شبیه سازی شده بسنجد، نه صرفاً حفظ کردن مطالب. باتوجه به شرایط خاص این دانش آموزان، ارزشیابی مبتنی بر عملکرد، مشاهده مستقیم، تحلیل محصولات کار و ... مناسبترین روش‌ها هستند. ابزارهای ارزشیابی هم شامل چک لیست برای ارزیابی یک طرح کسب و کار کوچک، یا چک لیست برای مشاهده نحوه کار گروهی، ابزارهای ثبت صوتی و تصویری مفیدند. یافته ویژه و مهم این بخش آن است که ارزشیابی برنامه باید به جای اتکای صرف بر آزمون‌های کتبی، بر سنجش عملکرد، مشاهده رفتار، خودارزیابی، ارزیابی فرایند و پروژه‌های واقعی کسب و کار تکیه کند؛ این امر هم پیامد نظری دارد؛ چون ماهیت کارآفرینی را به عنوان «توانش عملی» برجسته می‌سازد و هم پیامد اجرایی، زیرا ابزارهای سنجش را به سمت پوشه کار، چک لیست و ارزیابی عملکردی هدایت می‌کند.

بر اساس نتایج پیشنهاد می‌شود، برای ارایه‌ی آموزش‌های کارآفرینی به دانش آموزان عشایر، اهداف باید واقع بینانه بر اساس خواست و نیاز مخاطبان و در سطوح گوناگون تعیین شود. محتوا متناسب با اهداف کارآفرینی، چالش‌زا و تلفیقی باشد؛ از روش‌های تدریس فعال به تناسب شرایط و امکانات استفاده شود. معلم از سطح قابل قبول دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی برخوردار باشد. دانش آموزان را در گروه‌های چند نفری قرار دهد و مواد و منابع آموزشی متنوع و متناسب با محیط زندگی و فرهنگ بومی بچه‌های عشایر را انتخاب و ارایه نماید. زمان آموزش باید به شکلی منعطف و متناسب با حجم فعالیت‌های کارآفرینانه انتخاب و سرانجام از شیوه‌های مناسب برای اطلاع از دانش، نگرش و مهارت‌های کارآفرینی دانش آموزان استفاده گردد. به صورت مشخص، پیشنهاد اجرایی این پژوهش آن است که آموزش و پرورش در مدارس عشایری، طراحی برنامه را بر پایه اهداف واقع بینانه، محتوای بومی سازی شده، روش‌های تدریس فعال، توانمندسازی معلمان، گروه بندی کوچک و ناهمگون، استفاده از منابع آموزشی در

دسترس، انعطاف در زمان آموزش و ارزشیابی عملکردی و مستمر سامان دهد. همچنین، از منظر نظری، این پژوهش نشان می‌دهد که الگوی برنامه درسی کارآفرینی دانش‌آموزان عشایری باید به‌عنوان یک مدل بومی، زمینه‌مند و هویت‌ساز فهم شود، نه صرفاً یک بسته آموزشی عمومی.

پژوهش حاضر علی‌رغم تلاش نگارندگان، با برخی محدودیت‌های اجتناب‌ناپذیر مواجه بوده است که لازم است مورد توجه قرار گیرند:

۱. سوءگیری احتمالی افراد نمونه آماری در پاسخ به سوال‌های مصاحبه اعتبار درونی تحقیق را در هاله‌ای از ابهام قرار داده و لذا در تعمیم نتایج باید با احتیاط عمل شود.
 ۲. از طرفی، کمبود امکانات آموزش‌های نوین کارآفرینی در مدارس عشایری، باعث می‌شود که الگوی طراحی شده برای «وضع موجود» کارایی کمتری داشته باشد و عملاً به یک «الگوی آرمانی» محدود شود.
- نوآوری محوری تحقیق حاضر، بازتعریف خود «واحد تحلیل برنامه درسی» است؛
۱. برنامه‌ای که ضرب‌آهنگ کوچ، فصول تولید و جغرافیای متحرک را نه به‌عنوان مانع، بلکه به‌عنوان ساختاردهنده طراحی در نظر می‌گیرد. یعنی تقویم یادگیری، پودمان‌ها و مکان‌های یادگیری، همه با ویژگی‌های زندگی عشایری منطبق هستند. این یک جابه‌جایی پارادایمی است؛ به‌جای انطباق دانش‌آموز با برنامه، برنامه با شرایط زندگی او متناسب می‌شود.
 ۲. از طرفی، الگوی تدوین شده، نقش هنرآموز را از «انتقال‌دهنده دانش» به «تسهیل‌گر یادگیری موقعیت‌مند» ارتقا می‌دهد و همزمان، او را به عامل توسعه اقتصادی محلی تبدیل می‌کند، تغییری که در هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین آموزش عشایری دیده نشده است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

بنا به اظهار نویسندگان، تمامی اصول اخلاقی در مقاله رعایت شده است.

تعارض منافع

تعارض منافی در خصوص مقاله وجود ندارد.

حامی مالی

نویسندگان در تدوین مقاله از هیچ شخص یا نهادی وجهی دریافت نکرده‌اند.

References

- Apriono, D. (2013). Collaborative learning: A foundation for building togetherness and cooperation skills. *Diklus Journal, Edcation*, 16(01), 292 – 304. <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2016v41n3.3>
- Arabyoon, A., Nikraftar, T., Baniameryan, M., & Mollaei, M.H. (2025). Investigating the Impact of Entrepreneurship Education on Enhancing Students' Entrepreneurial Behavior, *Education and Management of Entrepreneurship*, 3(4), 43-61. (in Persian). Doi: [10.22126/eme.2025.11751.1143](https://doi.org/10.22126/eme.2025.11751.1143)
- Aransyah, M.F., Fourqoniah, F., & Riani, L.P., (2023). Enhancing the Student Entrepreneurship Education Model Using Design Thinking and Lean Canvas Approaches. *Journal of Social Studies Education Research*, 14 (2), 195-216. www.jsser.org

- Arseneau, E., Schaffer, B., Randall, C., & Kauanui, S. (2017). Entrepreneurship and the General Education Curriculum: Ready or Not?, *Global Journal of Entrepreneurship*, 1(1), 24-41. <https://www.researchgate.net/publication/320784189>
- Axelsson, K., Hagglund, S., & Sandberg, A. (2015). Entrepreneurial Learning in Education Preschool as a Take-Off for the Entrepreneurial Self, *Journal of Education and Training*. 2(20), 40-58. <http://dx.doi.org/10.5296/jet.v2i2.7350>
- Bayat, T., Naderi, E. & Seif Naraghi, M. (2022). Designing an entrepreneurship and production curriculum model for high school students, *Revista Ciencia UNEMI*, 15(39), 76-83. <https://doi.org/10.29076/issn.2528-7737vol15iss39.2022pp76-83p>
- Camarena, J. A. A & Quispe, L. W. C. (2024). Trends in promoting entrepreneurship skills in secondary and higher education students. 14(28), 1-26. <https://doi.org/10.23913/ride.v14i28.1881>.
- Coulibaly, S.K., Erbao, C. & Mekongcho, T.M. (2018). Economic globalization, entrepreneurship, and development, *Technol. Forecast. Soc. Change*, 127, 271-280, Doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.028>.
- Dale, E. (2018). Biography. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Dale_Earnhardt.
- Daneshi Moghadam, S., & Saber Garakani, A. (2024). Validation of an Entrepreneurship-Based Curriculum Model in Upper Secondary Education. *Training, Education, and Sustainable Development*, 2(3), 1-18. (in Persian). <https://sid.ir>
- Dibaei saber, M. & Sobhaninejad, M. (2020). Designing a Conceptual Model of a Comprehensive Entrepreneurship Education System: Dimensions, Elements and Components, *Journal of Educational Planning Studies*, 9(18), 151-169. (in Persian). <https://www.magiran.com/p2351308>
- Duncan, S. (2020). Learning Resources of Entrepreneurship Education and Acquisition of Entrepreneurial Skills among Diploma Students of Hospitality Management in TVETS, Kenya, (*GRRTHLM*) *An Online International (Double-Blind) Refereed Research Journal*, 6(1), 808-824. <https://www.researchgate.net/publication>
- Fayolle, A., & Gailly, B. (2013). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 75-93. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12065>
- Gabriel, P. I. (2022). Examining the Theories of Entrepreneurial Behaviour, *International Journal of Business, Economics and Entrepreneurship Development in Africa*, 10(4 & 5), 38-48. <https://doi.org/10.172642333210453/ARCJNOURNALS.VOL10.NO4.2022.PP38.48>
- Gholami, A., Zeinalipoor, H., Sheikhi Fini, A.A., Samavi, S.A. (2022). Measuring and evaluating the components of the preschool art education curriculum using the importance-performance analysis model, *Quarterly Of Educational Leadership & Administration*, 16(1), 89-110. (in Persian). Doi: [20.1001.1.27171329.1401.16.1.4.6](https://doi.org/10.1001.1.27171329.1401.16.1.4.6)
- Gibb, A. & Price, A. (2014). *A Compendium of Pedagogies for Teaching Entrepreneurship*. International entrepreneurship educators programme.
- Haji Aghaee, H. (2024). Designing an Entrepreneurial School Model with an Emphasis on the Establishment of an Entrepreneurial Ecosystem, *Education and Management of Entrepreneurship*, 2(4), 1-24. (in Persian). Doi: [10.22126/eme.2023.9806.1054](https://doi.org/10.22126/eme.2023.9806.1054)
- Hamed, M., Jafari, S., & Aminbeidokhti, A. A. (2023). Identifying the challenges of the secondary education system and its relationship with the labor market, *Educational Planning Studies*, 12(23), 193-209. (in Persian). <https://doi.org/10.22080/eps.2024.26527.2238>.
- Handiman, U.T., Wardhani, S. L., Sutawijaya, A. H. & Affini, D. N. (2022). Entrepreneurship Education Analysis and Planned Behavior Theory in Triggering Entrepreneurial Intentions among Students, *Telaah Bissnis*, 23(1): 1-20. <http://Journal.Stiypkn.ac.id/inxex.php/tb>
- Hosseinihah, A. (2009). Possibility and Necessity of Entrepreneurship Education in Schools, *Journal of Curriculum Studies*, 13(11), 66-94. (in Persian). <https://sid.ir/paper/101174/en>
- Heshmatifar, L., liaghatdar, M. J. & Abedi, A. (2021). A Meta-Analysis of Entrepreneurial Psychological Correlations in Iran, *Career & Organization Counseling*, 13(4), 55-70. (in Persian). Doi: [10.48308/jcoc.2021.100600](https://doi.org/10.48308/jcoc.2021.100600)
- Huq, A., & Gilbert, D. (2017). All the world's a stage: transforming entrepreneurship education through design thinking. *Education+ Training*, 59(2), 155-170. <http://dx.doi.org/10.1108/ET-12-2015-0111>
- Jeddi Gargari, J., Mohebzadegan, Y., & Aziz, M. (2021). Developing a model for entrepreneurship education for high school students, *Journal of School Administration*, 9(1), 231-261. (in Persian). <https://sid.ir/paper/961285/fa>.

- Kavehpisheh, F., Fathi Vajargah, K., Arefi, M., & Mobaraki, M.H. (2022). Developing an Entrepreneurship Curriculum for Child Laborers at Schools, *Journal of School Administration*, 10 (1), 100 -120. https://jsa.uok.ac.ir/article_62263.html
- Kaya-Capocci, S. (2022). Entrepreneurship in Preschool Education: Turkish Preservice Teachers' Entrepreneurship Features, Comparison with their Lecturers' Views and Suggestions for Development. *Education Quarterly Reviews*, 5(4), 310-325. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4288922>
- Luczkiw, E (2008). Entrepreneurship Education in an age of Chaos, Complexity and Disruptive Change. in potter, J. (Ed), *Entrepreneurship and higher education*: 65-93. OECD publishing. Doi: 10.1787/9789264044104-5-en.
- Maghamdoost, A., Hatami, J., Talaee, E., & Shams, G.R. (2019). Designing and Validating an Optimal Pattern for Vocational Curriculum with an Entrepreneurial Approach, *Journal of Curriculum Studies*, 14(54), 117-152. (in Persian). Doi: [20.1001.1.17354986.1398.14.54.4.9](https://doi.org/10.1001.1.17354986.1398.14.54.4.9)
- Mahmudin, T. (2023). The Importance of Entrepreneurship Education in Preparing the Young Generation to Face Global Economic Challenges, *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 1(3): 187-192. DOI: <https://doi.org/10.61100/adman.v1i3.78>
- Martins, F.S., Santos, E.B.A., & Silveira, A.(2019). Entrepreneurial intention: Categorization, classification of constructs and proposition of a model. BBR. *Brazilian Business Review*, 16, 46-62. <https://doi.org/10.15728/bbr.2019.16.1.4>
- Mazbouhi, S., Sharafi, M., & Moghadam, M. (2012). Entrepreneurship Curriculum: Objective Content, Teaching Method and Evaluation, *Innovation & Creativity in Human Science*, 1(3), 97-130. (in Persian). SID. <https://sid.ir/paper/223454/en>
- Miço, H. & Cungu, J. (2023). Entrepreneurship Education, a Challenging Learning Process towards Entrepreneurial Competence in Education. *Administrative Sciences*, 13(1), 22; <https://doi.org/10.3390/admsci13010022>
- Ministry of Education. (2011). *Document of the fundamental transformation of education*. (In Persian).
- Ministry of Education. (2022). Statistical Yearbook, 1400-1401, Tehran: Human Resources Planning and Administrative Affairs Center, Ministry of Education. (in Persian). <http://mtm.oerp.ir/amoozesh>
- Mkala, D.M., & Wanjau, K. (2013). Transforming Implementation of Entrepreneurship Education Programme in Technical Training Institutions in Kenya. *European Journal of Business and Innovation Research*, 1(3). 18-27. <http://karuspace.karu.ac.ke/handle/20.500.12092/1875>
- Mortazanejad, N., Attaran, M., Hosseinikhah, A., & Abbasi, E. (2017). Explanation of Entrepreneurship Curriculum Components in General Education (Synthesis Inquiry), *Journal of Theory & Practice in Curriculum*, 5(9), 105-142. (in Persian). SID. <https://sid.ir/paper/241885/fa>
- Nakayama, T. (2016). Entrepreneurial intention in Japan: Empirical study of Japanese university students. *International Journal of Business and General Management*, 5 (3), 81-96.
- Omidi, J., Hashemi, S. A., Gholtash, A. & Mashinchi, A. A. (2019). Designing an Entrepreneurship Curriculum Pattern for High School based on Grounded Theory, *Journal of Theory & Practice in Curriculum*, 14(7), 5-34. (in Persian). SID. <https://sid.ir/paper/241922/fa.394-357>.
- Peschl, H., Deng, C., & Larson, N. (2020). Entrepreneurial thinking: A signature pedagogy for an uncertain 21st century. *The International Journal of Management Education*, 19(1), 100427. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2020.100427>
- Petridou, E., & Sarri, K. K. (2011). Developing "potential entrepreneurs" in higher education institutes. *Journal of Enterprising Culture*, 19(01), 79-99. <https://doi.org/10.1142/S0218495811000647>
- Pinto, L. E., & Blue, L. E. (2016). Pushing the entrepreneurial prodigy: Canadian Aboriginal entrepreneurship education initiatives. *Critical Studies in Education*, 57(3), 358-375.
- Raappana, A. & Pihkala, T. (2024). Three explanations for the development of adolescents' entrepreneurial potential, *International Journal of Educational Research*, 123, 1-12.
- Roucek, J. S., & Warren, R. L. (2017). *Introduction to sociology*. Solo: Bina Aksara Publisher.
- Ruskovaara, E., & Pihkala, T. (2013). Teachers Implementing Entrepreneurship Education: Classroom Practices. *Education & Training*, 55(2), 204-216.
- Satriadi, S., Almaududi Ausat, A.M., Heryadi, D.Y., Widjaja, W. & Sari, A.R. (2022). "Determinants of Entrepreneurial Intention: A Study on Indonesian Students," *BISNIS & BIROKRASI: Jurnal Ilmu Administrasi dan Organisasi*, 29(3), 151-165, Doi: 10.20476/jbb.v29i3.1323.
- Sayehvand, Z., Alami, F., Salim Namin, S., & Abolghasemi, M. (2021). Traits, Skills, and Entrepreneurial Actions of The Teacherpreneurs: A Systematic Review Through Qualitative Meta-Synthesis, *Development of Quarterly Journal of Training Human Resources*, 8(31), 102-128. (in Persian). Doi: [10.52547/istd.31533.8.31.81](https://doi.org/10.52547/istd.31533.8.31.81)

- Seidzadeh, H & Rezaei, J. (2016). A Comparison of Income Status of Settled Nomads and Identification of Factors Causing the Income Differences in Settlement and Nomadic Situations in Ilam Province of Iran. *Village and Development*, 19(3), 77-100. Doi: 10.30490/rvt.2016.59471
- Seun, AO, Kalsom, AW, Bilkis., A. & aml; Raheem., A.I. (2017). Mikä motivoi nuoria entrelireneurshili? Syntynyt tai tehty. *liertanika Journal of Social Sciences &amli; Humanities*, 25 (3), 1419-1448.
- Seyrafi, H., Gahramani, J., Tahmasebzadeh Shikhlar, D. (2021). Designing and validating the optimal model of music education curriculum, *Journal of Curriculum Studies*, 16(20), 175-216. (in Persian). Doi: [20.1001.1.17354986.1400.16.60.7.8](https://doi.org/10.1001.1.17354986.1400.16.60.7.8)
- Silwal, Y. B., Poudel, S. K., Dahal, K. P., Thapaliya, S. & Sah, B. K. (2022). Theoretical Foundations for Entrepreneurship Development Program, *Nepal Journal of Multidisciplinary Research (NJMR)*, 5(5), 109-118. DOI: <https://doi.org/10.3126/njmr.v5i5.51809>
- Suresh, K., & Srinivasan, P. (2019). EDUCATION FOR NOMADS IN INDIA – STATUS AND NEED TO DESIGN SEPARATE CURRICULUM, *INFOKARA RESEARCH*, 8(12):1286-1296. <https://www.researchgate.net/publication/340253973>
- Tahlil Azim, M., & Al-Kahtani, A.H. (2015). Designing Entrepreneurship Education and Training Program: In Search of a Model, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(22): 112-127. ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online)
- Tayebnia, M., Karimi, A., Padash, H., Yazdani, H., (2023). Developing the Framework of Entrepreneurship Education Ecosystem in Iranian Schools Using Soft System Methodology. *Journal of Systems Thinking in Practice*, 2(2), 1-32. URL: https://jstinp.um.ac.ir/article_43993.html.
- Tayebnia, M.R., Karimi, A., Padash, H., Yazdani, H.R., & Keyhani, M. (2022). Analysis of school entrepreneurship curriculum with a comparative study of schools in 9 European countries, *Journal of Entrepreneurship Development*, 15(3), 501-518. (in Persian). Doi: [20.1001.1.20082266.1401.15.3.6.4](https://doi.org/10.1001.1.20082266.1401.15.3.6.4)
- Toghrāyi, M. T., Mirvāhedi, S.S., & Hashemi, S. (2019). Designing the entrepreneurial education model, *Journal of educational Innovations*, 18(71), 59-82. (in Persian). Doi: [10.22034/jei.2019.99317](https://doi.org/10.22034/jei.2019.99317)